

УКРАЇНСЬКИЙ КОМІТЕТ КРАЄЗНАВСТВА НА РУБЕЖІ 20-30 РР. ХХ СТ.

Період кінця 20-х – початку 30-х років посідає важливе місце в історії краєзнавчого руху України. Саме на цей час припадають епогей у його розвитку і початок розгону краєзнавчих організацій, репресій проти окремих краєзнавців, організаторів краєзнавчого руху. Важливо відзначити, що дослідники краєзнавства по-різному ставляться до оцінки періоду 20-30-х років. Академік НАН України П.Т. Тронько оцінює його як “злет краєзнавства”, “золотий час краєзнавства”.¹ На таких позиціях знаходиться і академік РАН С.О. Шмідт. Він оцінює його як “золоте десятиріччя” радянського краєзнавства, мотивуючи тим, що у 20-х роках воно сприймалося як “одне із характерних явищ Радянської Росії”, його визнавали “масовим історико-культурним явищем”, про його важливість йшлося у резолюціях з’їздів Рад, а краєзнавчі товариства характеризувалися як “органи самопізнання країни”.²

Наводячи таку оцінку зауважимо, що українське краєзнавство мало свої характерні відмінності від російського. По-перше, загальнонаціональних ознак воно набуло лише у період Української революції. По-друге, краєзнавство України формувалося спершу під могутнім пресом царської антиукраїнської політики, а згодом в атмосфері постійної недовіри більшовицької влади, на яке вона вішала ярлики націоналізму, патріархальщини, аполітичності. По-третє, на відміну від російського, українське краєзнавство зовсім не отримувало державних асигнувань, а існувало лише на ініціативі його організаторів та підтримці поціновувачів. По-четверте, українське краєзнавство як загальнонаціональна субстанція формувалося в умовах гострого протистояння у період національно-визвольних змагань. Звідси перед ним гостро насамперед постало питання збереження національно-культурної спадщини

у період воєнних лихоліть, повернення вивезених культурних цінностей тощо. І останнє, краєзнавство України у силу історичної специфіки не було єдиним організмом, воно складалося із різних шкіл і, на превеликий жаль, їх ідеологи та натхненники часто-густо через амбітність створювали непотрібну конкуренцію, напруженість у відносинах, що згодом було вміло використано владою у час політичних репресій.

Зовсім протилежної оцінки притримується ряд молодих дослідників, зокрема, В.І. Очеретянко. Закликаючи не ідеалізувати краєзнавчий рух 20-х років, він підкреслює, що у цілому краєзнавчий рух не виправдав покладених на нього історичних завдань, що впливали з політики коренізації, що мала за мету національно-культурне відродження українського народу. Це, зокрема, стосується реалізації Горьківської ідеї підготовки історії фабрик і заводів, відсутності результативності у русі за збереження пам’яток історії та культури. Дослідник стверджує, що період 20-30-х років не лише не був періодом піднесення українського краєзнавства, а й до певної міри загальмував серйозні наукові дослідження рідного краю. Нав’язування марксистсько-ленінської методології, підміна наукових підходів примітивними схемами, намагання націлити краєзнавство на вирішення тогочасних економічних проблем, ліквідація започаткованих у дожовтневий період науково-дослідних і громадських організацій, постійне переслідування, а то й відлучення від роботи провідних учених найнегативнішим чином вплинуло на подальший розвиток краєзнавчих досліджень.³

Більш поміркованими оцінками позначаються роботи В.В. Ченцова⁴, О.А. Удода⁵, А.Ю. Теодоровича⁶. Зокрема О.А. Удод при оцінці краєзнавства кінця 20 – початку 30-х років позитивно оцінює

вклад інституцій Всеукраїнської академії наук у розгортанні історико-краєзнавчих досліджень, таких як комісії краєзнавства Київської, Слобожанської, Одеської, а також порайонного дослідження України. Одночасно підкреслює, що краєзнавство на початку 30-х років уже не могло відігравати помітної ролі у громадському житті України, впливати на дослідження регіональних проблем.⁷

Серед дослідників, які притримуються такої ж оцінки, знаходиться і Л.Л. Бабенко, яка вперше порушила ці проблеми. Однак відсутність достатньої кількості праць не дозволило дослідниці розставити акценти у цьому питанні.⁸

Вочевидь, всі ці думки мають право на існування. З однієї сторони, краєзнавство у 20-х роках насправді пустило міцні корені у суспільне життя. Воно привертало увагу до пекучих проблем дослідження історії, до збереження історико-культурної спадщини, розвитку народних традицій. Їмто характерною ознакою було ще й те, що краєзнавство спиралося на міцні наукові підвалини. Серед організаторів краєзнавчих осередків були відомі в Україні вчені: Д.І. Багалій, М.С. Грушевський, П.А. Тутковський, М.І. Яворський, С.П. Новицький, А.М. Лобода, С.С. Длосівський, Ф.І. Шміт, А.Ю. Кримський, В.І. Вернадський, С.О. Єфремов, К.Й. Ступиський, М.Е. Слабченко, В.М. Перетц, В.О. Гериневич та інші. З іншої сторони – інституції ВУАН спиралися на активну допомогу добровільних позаштатних дослідників. Скажімо, у Комісії по вивченню Правобережної України було більше 150 добровільних помічників, у Кабінеті національних меншин – близько 200, а Етнографічна комісія у 1929 році мала близько 2000 кореспондентів.⁹

Широкою була також мережа краєзнавчих організацій. Це і краєзнавчі гуртки при школах (300), сільських клубах, хатно-читальнях, музеях, будинках освіти; краєзнавчі товариства районні, окружні; народні товариства; комісії краєзнавства; бюро краєзнавства; краєзнавчий семінар; краєзнавчі музеї.¹⁰ Крім цього, в системі

Українського комітету краєзнавства існував інститут кореспондентів, яких на 1 січня 1929 року нараховувалося 65.¹¹

Така мережа була наповнена відповідним змістом, під неї була підведена достатня база. Як засвідчує статистика, на Україні на 1 січня 1930 року діяло 5707 сільбудів, 4550 хат-читалень¹². Із 40 окружних центрів краєзнавчі товариства діяли у 32¹³, численними були і наукові товариства, яких при ВУАН було близько 20¹⁴. Найбільш чисельними були: Харківське наукове товариство, що мало у своєму складі 808 членів¹⁵, Одеське – 198¹⁶, Кам'янець-Подільське – 97¹⁷, Полтавське – 48¹⁸, Економічне товариство при ВУАН – 135¹⁹, Всеукраїнське наукове товариство – 300 членів²⁰.

За даними довідника “Наукові установи та організації УСРР”, на 1930 рік в Україні було 163 краєзнавчих організацій, установ та музеїв. З цієї кількості у Харкові та окрузі – 27, Києві та окрузі – 32, Одесі та окрузі – 21²¹.

Про здобутки краєзнавства 20-х років засвідчує випуск краєзнавчої літератури. У списку праць Всеукраїнської академії наук, виданих з 1918 по 1928 рік, міститься 380 назв літератури, що мала непересічне значення для української історії, культури, точних та економічних наук. У цьому переліку міститься більше 30 назв тільки термінологічних словників²². За даними Етнологічно-Краєзнавчої секції кафедри історії української культури, що вивчала картки Книжкової палати УСРР, список краєзнавчої літератури складав близько 1200 примірників, із них окремо виданих – 1000²³. У матеріалах до краєзнавчої бібліографії України, підготовленої співробітником ВБУ Ф. Максименком, що охоплювала період з 1847 по 1929 рік і видана у 1930 році, наведено більше 1200 назв літератури²⁴. Це видання складається із 12 розділів. Перший характеризує літературу, що стосується всієї України, у решті 11 розділах зібрана бібліографія по колишніх губерніях України (Бессарабії, Волині, Донеччині, Катеринославщині, Київщині, Поділлі, Полтавщині, Таврії – Крим, Харківщині,

Чернігівщині, Херсонщині)²⁵. Крім цього, існувала величезна кількість краєзнавчих публікацій у періодичній пресі.

Значний внесок у історико-краєзнавчі дослідження зробили наукові товариства. Наприклад, у 1928-1929 роках Одеське наукове товариство провело 86 засідань, на яких розглядалася низка актуальних питань історико-краєзнавчого характеру²⁶. За цей час видруковано збірник з творами Песталоцці, 2 збірника праць природничо-математичної секції, 3 збірника праць соціально-економічної секції, праці Комарова про Максимовича. На це затрачено 3222 крб.²⁷ 45 праць видрукувало наукове товариство на Донеччині (Луганську)²⁸.

37 засідань у 1928 році влаштувало Товариство дослідників української історії, письменства та мови у Ленінграді, на яких було розглянуто 52 доповіді, що торкалися актуальних питань духовного життя України²⁹. У 1927-1928 роках 131 засідання, на яких було розглянуто 141 доповідь і повідомлення, провело Харківське наукове товариство. Ним за цей короткий проміжок часу видано другий том у двох книгах Українського медичного архіву, Бюлетень постійного комітету кров'яних угруповань (перший том – у двох книгах), Вісника природознавства (7 номерів), три бюлетеня Харківського наукового товариства. Все це разом склало 96,5 арк. у 101324 відбитки³⁰.

Здавалося, що така результативність у діяльності краєзнавців, краєзнавчих організацій могла б задовольнити владні структури, які на той час проголосили політику українізації. Однак це не відповідало стратегічній меті політичного і державного керівництва, яке не влаштовував демократичний за своїм змістом краєзнавчий рух, що об'єднував у своїх лавах представників різних верств населення на ниві любові до власної історії, культури, мови. Відмовляючись від політики НЕПу, владні структури все більше і більше проштовхували в суспільну свідомість тезу про загострення класової боротьби, про посилення опору соціалістичним перетворенням.

Різноманітні наукові товариства, гуртки краєзнавства, літературно-драматичні

гуртки, товариство ім. Леонтовича та інші бачилися владі як форма “обробки української громадськості в антирадянському шовіністичному дусі”³¹. Краєзнавчий рух з його демократичними традиціями не вписувався у жорсткі рамки тоталітарної системи, що почала формуватися. Це було основною причиною того, що на краєзнавство чекала не райдушна перспектива і воно мало бути згорнуте. Другою причиною стала боротьба із “стихійністю”, яка знову ж таки не вписувалась у жорсткі рамки регламентації життя як елементу тоталітаризму. По-третє, владні структури поставили за мету встановити ідеологічний контроль над суспільним життям, і краєзнавство як важлива форма самоорганізації інтелігенції стояло на перешкоді цим намаганням.

Про реальність таких висновків засвідчує атмосфера, що склалася навколо Українського Комітету краєзнавства, обраного на 1-й Всеукраїнській краєзнавчій конференції, що проходила у Харкові 28-31 травня 1926 року. Уже формування названого комітету засвідчило про недовіру влади до широкого кола учених, провідних краєзнавців. Комітет створювався на основі делегування від різних організацій, установ, таких як Укрдержплан, Упрполітосвіта, ЦК Нацмен, ЦК ЛКСМУ та ін. Спершу була думка обрати на голову комітету секретаря ВУЦВКу О.І. Буценка, однак він від цього відмовився. Тоді комітет очолив М.І. Яворський, який виконував ці обов'язки до 1928 року³².

З цього часу УКК працює без керівника. І не дивлячись на те, що за рішенням 1-ої Всеукраїнської конференції комітет перебуває у віданні Головнауки, через відсутність фінансування він так і не зміг розпочати повнокровне функціонування і виконання завдань, покладених конференцією, а саме: підготовку Всеукраїнського з'їзду з питань краєзнавства (не пізніше 1926 року); встановлення зв'язку з усіма організаціями, що ведуть краєзнавчу роботу по плановому дослідженню України; вироблення загального плану краєзнавчої роботи для всієї України; забезпечення

краєзнавчої роботи виданням відповідної літератури, ведення бібліографії краєзнавчої літератури, періодичного органу і, в першу чергу, матеріалів конференції; вжиття заходів до збирання матеріалів до розробки методів краєзнавчої діяльності; вироблення зразкового статуту для всієї мережі краєзнавчих організацій та їх остаточної структури; ведення підготовчої роботи по створенню Центрального Науково-дослідного інституту Краєзнавства³³.

Все це, як показала подальша практика, УКК не вдалося вирішити, насамперед через байдужість влади до потреб краєзнавчої роботи, запланований на 1926 рік Всеукраїнський з'їзд по краєзнавству так і не відбувся через відсутність необхідних коштів. У цьому проявилася небажання владних структур до консолідації краєзнавчого руху і перетворення його у впливовий фактор суспільного життя. Лише побажанням учасників конференції залишилося відкриття Центрального Науково-дослідного інституту Краєзнавства. При відкритті завісу щодо цього факту позичив НКО, котра проявилася при обговоренні завдань, що впливають із рішень листопадового Пленуму ЦК КП(б)У (1929 р.) у лютому 1930 року. У доповіді вченої Укрнауки на колегії підкреслювалося, що негативними моментами у розвитку науки в республіці є стихійність (розумій демократичність – В.С.) у формуванні мережі науково-дослідних установ, їх спонтанність. Саме це не влаштувало владні та політичні органи.

Через відсутність коштів, як не дивно, не вдалося видрукувати окремим видатком навіть матеріалів конференції 28-31 травня. Саме через це Комітет не зміг налагодити випуск краєзнавчої літератури. Навіть власний орган, який з перебоями виходив з 1927 року, Комітет припинив випускати з 1931 року. Секретар Комітету М.І. Криворотченко про це пише так: "Краєзнавству НКО ніякої уваги не надавав і коштів ніяких не виділяв... Яворський весь час хотів ліквідувати комітет... До 1929 року Комітет зовсім самоліквідувався... Я поставив перед НКО питання про

ліквідацію Комітету і всього краєзнавчого руху... або вжиття заходів до налагодження роботи (листопад 1929 року)... Культпроп обмежився листом..."³⁵.

Розуміючи, що краєзнавчий рух підпорядкувати не вдається, владні структури намагаються відвернути його від вирішення проблем національно-культурного відродження, а саме від вивчення української історії, самобутньої культури, багатоті історико-архітектурної спадщини. З цією метою краєзнавству як форма роботи нав'язується виробничий ухил. На жаль, у пропагування виробничого краєзнавства включилися і окремі члени УКК, зокрема К. Дубняк. 21 липня 1926 року у газеті "Известия" він виступив із статтею "Нові шляхи краєзнавчої праці". У ній він насамперед відмітив, що дореволюційний історико-археологічний і етнографічний напрямок у краєзнавстві носив кабінетний академічний характер, і відзначив, що любительський дилетантизм поміщиків, архієреїв, земських начальників, попів вже відійшов у минуле і став спомином. На передній план виступає виробниче краєзнавство, котре стало могутньою колективною роботою. А оскільки органи, що планують краєзнавчу роботу, Центральне бюро краєзнавства (Ленінград), державний дослідний Тімірязєвський інститут (Москва), Український комітет краєзнавства (Харків) як органи Наркомосу відірвані від плануючих господарських органів, то вони не в змозі розвивати виробниче краєзнавство. Отже, краєзнавство, на думку К. Дубняка, необхідно передати Держплану, і він створить необхідні умови для організації вивчення продуктивних сил³⁶.

Із різкою критикою такої позиції та висунутих аргументів у тій же газеті вже 13 серпня цього ж року виступив голова ЦБК академік С.Ф. Ольденбург. У статті він писав, що краєзнавство – це школа життя, з якої людина не повинна йти до кінця своїх днів. Це та школа безперервного творчого ставлення до всього оточуючого, учнями якої ми хочемо бачити всю народну масу... Ніщо не зможе так зашкодити відповідальній державній масштабній

роботі, як те, що її будуть вести непідготовлені люди. А завдання краєзнавчих організацій полягає в тому, щоб створити масові спостереження тих явищ природи або людського життя, котрі потрібні як науковий і практичний матеріал. Із сарказмом він підкреслював, що нове краєзнавство зовсім не те, що собі уявляє К. Дубняк, його організація дуже важка і вимагає, у першу чергу, не паперово-академічного ставлення, а обліку великої різноманітності форм краєзнавчої роботи³⁷.

Ідея виробничого краєзнавства все більше і більше нав'язувалася як краєзнавцям, краєзнавчим організаціям, так і у цілому краєзнавству. Так зване "старе", "академічне" краєзнавство продовжує шельмуватися, йому протиставляється радянське краєзнавство. Показовою у цьому зв'язку стала стаття у тих же "Известиях" одного із керівників товариства марксистів-краєзнавців при Комакадемії В. Карпича. 12 серпня 1930 року в статті "Классовая борьба и советское краеведение" він писав, що на відміну від "замкнених інтелігентських, буржуазних гуртків шанувальників старовини" радянські краєзнавчі організації є масовими органами пролетарської громадськості... на відміну від "географічних, археологічних та інших ухилів в роботі старих краєзнавчих організацій" радянське краєзнавство ставить своїм завданням всестороннє комплексне вивчення краю, замість байдужого споглядання в ім'я самої фіксації, що спостерігалася у старих краєзнавців, радянські краєзнавці ставлять за мету активно вивчати свій край (вивчати, щоб переробити). На противагу бурхливій аполітичності "старого краєзнавчого руху радянське краєзнавство заявляє, що воно є одним із провідників класової боротьби... на ідеологічному фронті"³⁸.

Загострення політичної ситуації в країні адекватно позначилося на ставленні влади до краєзнавства. Випробовуючи різноманітні методи обмежень тиску на стару інтелігенцію, чинячи перепони участі її у краєзнавчій роботі, органи політичного керівництва у той же час шукають нові методи в організації краєзнавчої роботи,

причому такі, котрі безпомилково розмежовували б краєзнавчі сили і одночасно не виштовхували б краєзнавство з суспільного життя. Таким методом мали стати декадники краєзнавчої роботи. Вони, по задуму, мали б імітувати прийнятність краєзнавчим рухом нових політичних установок, з однієї сторони, а з іншої – демонстрували б згоду старої інтелігенції з тією роллю, яка їй відводилася у тій політичній обстановці цькування і залякування.

30 листопада культпроп ЦК ВКП(б) звернувся до ЦК нацкомпартій, обкомів, крайкомів ВКП(б) у зв'язку з п'ятиденкою краєзнавства в РСФРР з листом. У ньому ставилися конкретні завдання, які, по задуму вищого політичного керівництва, змогли б встановити політичний контроль над краєзнавчим рухом у національних одиницях.

У листі від політичного керівництва на місцях вимагалася передивитися склад і зміцнити відповідальними товаришами обласні, республіканські бюро краєзнавства; районні комітети зобов'язувалися сприяти розвитку краєзнавчої мережі, оформити районні бюро і зміцнити їх членами партії; дати директиву місцевим партійним організаціям про сприяння і керівництво краєзнавчими осередками і гуртками, заслуховуючи періодично звітні доповіді з краєзнавства; культпросвітнім відділам пропонувалося активно сприяти проведенню краєзнавчої п'ятиденки (організовується в першій половині грудня), зокрема широко висвітлювати її у пресі; пропонувалося дати директиву парторганізаціям про врегулювання партійних навантажень товаришам, котрі ведуть роботу в краєзнавчих організаціях³⁹.

Кінець 1930 року був відмічений у краєзнавчому русі важливою подією. У середині листопада до керівництва сектором науки НКО приходить ректор Київського кооперативного інституту ім. Чубаря Мінкевич (Денисенко) Сергій Андрійович. Родом з Полтавщини, Прилуцької округи, с. Воробійовки. З юнацького часу брав участь у революційному русі в лавах УПСР. Заарештовувався. З 1922 року на

кооперативній роботі⁴⁰. Енергійна людина, обізнана з методами краєзнавчої роботи, активно включається у її перебудову, щиро вірить у можливість перевести краєзнавчий рух на нові рейки.

Як заступник голови Українського комітету краєзнавства, підписує договір на соціалістичне змагання з ЦБК і краєзнавчим комітетом Білорусії. Текст цього договору вже мало чим відповідає меті та завданням краєзнавчого руху, тому досвід, який він накопичив за попередній час. На передньому плані у ньому – намагання створити краєзнавчі організації на політичні осередки. У договорі звучить теза про боротьбу з ліво-троцькістським загиблем і право-лівацькими тенденціями. З огляду на винішній час, мабуть, учасники підписання не змогли б визначити не тільки відмінність між цими течіями, а й взагалі суть цих термінів.

Договір містив такі зобов'язання: УКК має тісно ув'язувати роботу з товариством пролетарського туризму; необхідність перебудови музейної справи на основі рішень 1-го музейного з'їзду; УКК бере на себе зобов'язання у поточному році виконати краєзнавчою роботою не менше 10% шкільної мережі УСРР; протягом 1931 року здійснити облік усієї краєзнавчої мережі та її роботи; УКК бере на себе зобов'язання по максимальному розвитку видавничої роботи; зобов'язання видати не менше 5 брошур по організаційним і методичним питанням краєзнавства; в одному з промислових районів і в одному районі сільської колективізації зобов'язується організувати комплексне обстеження з метою створення господарського і соціально-культурного паспорту. Окрім цього, додатково УКК зобов'язується остаточно перевірити продукцію УКК і місцевих краєзнавчих організацій для виявлення в краєзнавчих виданнях контрреволюційного націонал-демократизму (термінологія того часу – В.С.) і буржуазної ідеології; спільно з ВРНГ і Колгоспцентром організувати і провести конкурс на кращий моніграфічний опис фабрики, заводу, радгоспу і колгоспу; розгорнути краєзнавчу ро-

боту серед національних меншин УСРР у тісному зв'язку з ЦК Нацмен ВУЦВКА і нацсектором ВУАН, організувати гуртки в національних колгоспах⁴¹.

Як бачимо, такий договір – свідчення перетворення краєзнавчого руху в політичну організацію, котра виконує не завдання національно-культурного розвитку, а забезпечує потреби тогочасних партійних організацій. На основі такого договору, очевидно, і розроблявся статут про Український комітет краєзнавства. Його положення – краще свідчення підпорядкування руху завданням політичного моменту і датуються, очевидно, першим кварталом 1931 року. У статуті мовиться, що з метою об'єднання і планового керування науково-дослідною та масовою краєзнавчою роботою УСРР, при секторі науки НКО створюється Український комітет краєзнавства.

УКК обирається на Всеукраїнському з'їзді з краєзнавства, що його скликає НКО, та складається:

- а) з представників громадських і наукових організацій та державних органів, зацікавлених у проведенні краєзнавчої роботи;
- б) з представників краєзнавчих організацій;
- в) окремих осіб з числа визначних краєзнавців та учених.

Кількість членів, загальний порядок і напрямок роботи встановлює з'їзд.

Примітка. Постанови з'їзду втілюються у життя після затвердження їх в НКО.

УКК керує усією краєзнавчою роботою в УСРР, а саме:

- а) проводить облік, систематизацію та організацію всієї краєзнавчої роботи УСРР;
- б) розробляє методи, плани та програми з різних галузей краєзнавчої роботи;
- в) керує роботою краєзнавчих товариств;
- г) проводить зв'язок з державними та громадськими організаціями у справах краєзнавства;

д) бере участь у наукових і громадських з'їздах, що мають відношення до краєзнавчої роботи.

Для пророблення конкретних питань і вирішення окремих завдань з різних галузей краєзнавчої роботи, Комітет організовує у своєму складі постійні та тимчасові секції та комісії в Харкові та їх філії в інших наукових центрах.

Склад і порядок роботи секцій, комісій, філій встановлює УКК.

Всю свою роботу УКК проводить під безпосереднім керуванням сектора науки НКО і в тісному контакті з іншими урядництвами УСРР, зацікавленими в краєзнавчій роботі, а також з Центральними краєзнавчими установами союзних республік.

Для постійної роботи УКК із складу своїх членів обирає президію в складі голови, заступника, відповідального секретаря і двох членів. Президію УКК затверджує Наркомосвіти УСРР.

На президію УКК покладається:

- а) розробляти операційні плани роботи УКК;
- б) проводити організаційну та інструктивну роботу в царині краєзнавства;
- в) керувати роботою секцій і комісій;
- г) редагувати і видавати матеріали в справі краєзнавчої роботи;
- д) організовувати з'їзди в справах краєзнавства;
- ж) керувати технічним апаратом УКК.

Склад і кількість штатних одиниць апарату УКК встановлює краєзнавчий з'їзд.

УКК подає до НКО щорічний звіт про свою діяльність.

Кошти УКК складають:

- а) відрахування окремих краєзнавчих товариств;
- б) субсидії держави;
- в) прибутки від культурних заходів УКК (продаж видань, лекції).

УКК має права юридичної особи, відповідає по своїх зобов'язаннях належним йому майном, на яке чинним законо-

давством можна накладати стягнення; державна скарбниця, НКО за зобов'язання комітету не відповідають.

УКК має свою печатку з написом "УКК при Наркомосвіті УСРР".

УКК міститься у Харкові.

Комітет може бути скасованим за розпорядженням відповідних урядових органів, а також за постановою Всеукраїнського з'їзду з краєзнавства.

Все майно, що залишиться після ліквідації Комітету, надходить у розпорядження НКО⁴².

Таким чином, наприкінці 20-х років владними структурами проводилася цілеспрямована політика на встановлення ідеологічного контролю над краєзнавчим рухом. Вона супроводжувалася різноманітними акціями під лозунгом участі краєзнавства у соціалістичній реконструкції. Коли ж владні структури переконалися у тому, що опір краєзнавства подолати неможливо, воно все більше і більше тягнеться до питань історико-культурного звучання, тоді правлячий режим вдається до репресій. Вони гучно прокотилися по всій Україні у справі СВУ. Великі та малі судові процеси над представниками інтелігенції відбувалися, починаючи з 1930 року. Адміністративна реформа, політичні репресії, постійні перебудови системи науково-дослідних установ знесли краєзнавство, і воно, починаючи з 1933 року, втрачає раніше набуті позиції.

Віктор Савчук

(м. Кам'янець-Подільський)

¹ Тронько П.Т. 70-річчя Українського комітету краєзнавства // Краєзнавство. – 1995. – №1. – С.5.

² Шмідт С.О. "Золотое десятилетие" советского краеведения // Отечество. – М., 1990. – Вып.1, 1990. – С. 11.

³ Очеретянюк В.І. Здобутки і втрати українського краєзнавства в 20-30-х рр. ХХ ст. // Туристсько-краєзнавчі дослідження. Вип.1. – Ч.2. – Матер. III Всеукр. наук.-практ. конфер. "Туризм в Україні: економіка і культура" (Світязь 9-10 вересня, 1998 р.). – К., 1998. – С.181-183.

⁴ Ченцов В.В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. – 2000. – 479 с.

⁵ Удод О.А. Історія в дзеркалі аксіології. Роль науки та освіти у формуванні духовних цінностей

Українського народу в 1920-1930-х роках. – Київ: Темис, 2000. – 289 с.

¹⁰ Теодорович А.К. Діяльність Українського комітету краєзнавства / УКК в добу українізації // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – Київ: Рідний край, 1999. – Вип. 6. – С. 66-72.

¹¹ Улод О.А. Вказ. праця. – С. 104-105.

¹² Бабенко Л.Л. Роль наукової інтелігенції в розвитку історичного краєзнавства на Україні в 20-і – на початку 30-х років. Дис. на здобуття ученого ступ. канд. іст. наук. – Полтава, 1992. – 211 с.

¹³ Етнографічний вісник. – 1929. – №6. – С.5.

¹⁴ Криворотченко М.Г. Організаційні форми краєзнавчого руху // Краєзнавство. – 1928. – №5. – С.1.

¹⁵ Данилюк Ю.З. Український комітет краєзнавства та його діяльність // IV Респуб. наук. конфер. з істор. краєзн. – К., 1989. – С.35.

¹⁶ Костанотипольський М. Десять років існування селянських будинків // Радянська освіта. – 1928. – №1-2. – С.55.

¹⁷ Криворотченко М. На порозі третього року // Краєзнавство. – 1930. – №1-5. – С.2.

¹⁸ Підрахунки автора за: Наукові товариства в УСРР. – Харків, 1930. – С.1-38; Центрально-державний архів вищих органів влади України (далі ЦДАВО України). – Ф.166. – Оп.9. – Спр.5444. – Арк.1-7.

¹⁹ Звіт Харківського наукового товариства за 1927/1928. Бюлетень Х.Н.Т. – 1928. – №7. – (8-9). – С.3.

²⁰ Звіт про діяльність Одеського наукового товариства за 1928/1929 рр. – Одеса, 1929. – С.15.

²¹ Філь Юхим. До історії Кам'янець-Подільського Наукового при Українській Академії Наук Товариства // Записки. Т.1. – Кам'янець на Поділлі: Друкарня імені Леніна, 1928. – С.95.

²² ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.9. – Спр.5444. – Арк.73в.

²³ Наукові установи та організації УСРР. – Харків, 1930. – С.19.

²⁴ Там само. – С.13.

²⁵ Там само. – С.8.

²⁶ Список праць Всеукраїнської Академії наук, виданих за десять літ її існування (1918-1928). – Київ, 1930. – XIX. – 264 с.

²³ Дашкевич В. Розвиток етнологічної науки на Україні за 10 років (1917-1927) // Червоний шлях. – 1927. – №12. – С.179-180.

²⁴ Максименко Ф. Матеріали до краєзнавчої бібліографії України (1847-1929). – Київ, 1930. – 264 с.

²⁵ Кузьменко А., Максименко Ф. Матеріали до краєзнавчої бібліографії України (1847-1929). – Київ, 1930. – XIX. – 264 с. Рец. // Вісник природознавства. – 1931. – №1-2. – С.14.

²⁶ Звіт про діяльність Одеського наукового при УАН Товариства. – Одеса, 1930. – С.7.

²⁷ Фінансовий звіт Одеського наукового при УАН Товариства за час з 13 червня 1928 р. по 15 червня 1929 р. // Там само. – С.16.

²⁸ Бельський Ф. До питання про організацію Наукового Товариства на Донеччині // Праці наукового Товариства на Донеччині в м. Луганську. – 36. №1. – 1928. – С.93.

²⁹ Звідолення Товариства дослідників української історії, письменства та мови у Ленінграді за 1928 р. // Науковий збірник Ленінградського Товариства дослідників української історії, письменства та мови. За ред. В. Перетца. – Київ, 1929. – С.123.

³⁰ Бюлетень Х.Н.Т. – 1928. – №6-7 / 8-9. – С.4.

³¹ Ченцов В.В. Цит. праця. – С.114.

³² Теодорович А.Ю. Цит. праця. – С.67.

³³ Резолюції Всеукраїнської краєзнавчої конференції, що відбулася 28-31 травня в Харкові // Культура і побут. – 1925. – 7 червня.

³⁴ Деменчук Л.П. Місцеві наукові товариства при ВУАН // Вісник АН УРСР. – 1991. – №8. – С.66.

³⁵ Державний архів Харківської області. – Ф.Р.-6452. – Спр.32966. – Арк.22.

³⁶ Известия. – 1926. – 21 июля.

³⁷ Там само. – 13 августа.

³⁸ Там само. – 1930. – 12 августа.

³⁹ На путях советского краеведения. – М., 1931. – С.13.

⁴⁰ ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.12. – Спр.5048. – Арк.1-2.

⁴¹ За большевистскую партийность в краеведении. – Москва: Советская Азия, 1931. – С.26-28.

